

Inhoud

	Voorwoord	7
1	Voorbij de kudde	11
2	Apenstreken	13
3	De mens als kuddebeest	17
4	Het ontstaan van een kudde	25
5	Apen in combinatie met kuddebeesten	32
6	De kredietcrisis vanuit biologisch perspectief	36
7	Hoe apenstreken leiden tot een crisis	41
8	Hoe stop je een kudde?	52
9	Gelukkig meer verstand van verzekeren	59
10	Conclusies	71
	Noten	73

Voorwoord

Elke dag dat ik praat, schrijf of nadenk over ons menselijk gedrag word ik weer geboeid door de vele facetten ervan. Ik vind het fascinerend om te uit te zoeken wat er gebeurt in bepaalde situaties en ik probeer te doorgronden waarom we ons op een bepaalde manier in een sociale groep gedragen.

De reden van deze ontdekkingsstocht langs ons gedrag is voor mij helder: wie het gedrag begrijpt, kan het ook beïnvloeden en veranderen.

Dit essay heb ik om twee redenen geschreven.

Ten eerste is het een aanvulling op de lezingen en workshops die ik geef in Naturalis gekoppeld aan de tentoonstelling 'Wildebeesten' waarin de trektocht van de gnoe door Serengeti centraal staat.

Ten tweede word ik geprikkeld door alles wat er nu gebeurt tijdens de financiële crisis. Ook hierbij draait het om sociaal gedrag, al wordt hier naar mijn mening te weinig aandacht aan besteed.

Dat een bioloog over de financiële crisis schrijft kan vraagtekens oproepen, maar voor mij persoonlijk zijn de financiële wereld en biologie onlosmakelijk verbonden. Ik ben opgeleid als bioloog, maar het grootste deel van mijn loopbaan heb ik bij een pensioenverzekeraar

gewerkt. Hierdoor is er een extra persoonlijke reden om dit essay te schrijven.

De wortels van mijn huidige werk liggen zowel in de biologie als in de financiële dienstverlening en ik zou mijn werk niet kunnen doen zonder deze combinatie. Ik heb met de poten in de modder van het bedrijfsleven gestaan en ik begrijp dat een dekkingsgraad niets te maken heeft met een fokprogramma in de dierentuin, maar dat het een van de fundamenten in ons pensioenstelsel is.

Als projectmanager bij een verzekeraar was ik inhoudelijk betrokken bij de oprichting, fusie en liquidatie van pensioenfondsen. Als bioloog observeerde ik tegelijkertijd het gedrag, de sociale dynamiek van mensen in de financiële wereld.

Ik zal niet claimen dat dit verhaal oplossingen biedt of gebaseerd is op de nieuwste wetenschappelijke inzichten. Wat ik wel wil is mensen stimuleren om eens op een afstand naar ons eigen gedrag te kijken en tijd te nemen te doorgronden wat er gebeurt. Ik ben ervan overtuigd dat we dan ook veel betere en veel duurzamere oplossingen vinden.

De voorbeelden die ik geef zijn dan wel niet de laatste wetenschappelijke inzichten, maar ze zijn nog steeds wetenschappelijk correct; ik vind ze het best passen om ons nog iets te leren.

Ik ben voor het schrijven dank verschuldigd aan de economische dip begin jaren negentig van de vorige eeuw. Deze noodzaakte mij na mijn opleiding werk te zoeken in andere branches dan de biologie. Ik verkocht

vlaaien en meubels, pikte orders op in magazijnen, plukte tomaten in de kas en eindigde bij een verzekeringsmaatschappij. Zonder deze crisis had ik nu niet de bagage om dit essay te schrijven of mijn huidige werk te doen.

SP-kamerlid Paul Ulenbelt verweet minister Piet Hein Donner begin maart 'aan kennisvernietiging te doen door ingenieurs te verplichten om tomaten in de kas te gaan plukken'. Piet Hein Donner¹ antwoordde dat het 'heel goed kan zijn voor de zelfreflectie van een hoogopgeleide om op zeker moment in de kassen te gaan werken'. Ik ben het absoluut eens met Donner, ik heb in die kassen veel geleerd over mensen, nederigheid en de echte economie.

Ik ben ook dank verschuldigd aan de mensen om mij heen: Daniëlle die me altijd weer tijd gunt om te schrijven en de eerste kritische opmerkingen geeft, Brigitte voor de ondersteuning bij het onderzoek en Chantal voor de correcties.

Tot slot: alles wat ik hier schrijf zijn mijn inzichten en meningen en is niet per definitie de mening van Naturalis, diegenen waar ik naar verwijs of zij die hebben geholpen bij deze publicatie.

Het is gewoon de mening van één stronteigenwijze aap: mijzelf.

Dalhem, april 2009

I

Voorbij de kudde

Op de vraag 'wat ik over kuddegedrag kon vertellen' moest ik even bedenktijd vragen. Ik ben toch immers de *Apeman* zoals oud-collega's uit de verzekeringsbranche me wel eens noemden. De vraag kwam overigens niet voor het eerst op mijn pad. Ik had er al eerder over nagedacht en toen was ik tot de conclusie gekomen dat we een troep eigenwijze apen zijn en dat we weinig kenmerken van een kudde gnoes hebben.

Maar als iemand mij een dergelijke vraag stelt ga ik malen, nadenken, twijfelen aan mijn eerdere standpunt en onderzoeken of ik het goed heb gezien. En plots was er een verbinding met kuddegedrag uit onverwachte hoek: De Nederlandsche Bank.

Nout Wellink, president van De Nederlandsche Bank, spreekt in het laatste weekend van september 2008 in een interview over kudde-effecten van de Nederlandse rekeninghouders en aandeelhouders bij de banken. In de oploaiende kredietcrisis en bankencrisis halen Nederlandse rekeninghouders plotseling hun spaartegoeden bij de bank weg. De oude sok op zolder lijkt weer in zwang te komen en aandeelhouders verkopen in dezelfde periode massaal hun aandelen. Deze crisis, die al langer speelt, krijgt hiermee in Nederland een nieuwe dimensie: Fortis Bank, dat ABN AMRO heeft

overgenomen, dreigt om te vallen waardoor spaarders bang zijn hun geld kwijt te raken. Ze halen hun rekeningen leeg om het geld bij andere banken, zoals de Rabobank, te stallen. Hiermee heeft deze fase van de crisis ook winnaars.

Wellink vreest voor kopieergedrag en handelen zonder nadenken, wat hij omschrijft als kudde-effecten.

In de weken daarna worden ABN AMRO en Fortis genationaliseerd en ontvangen ING, Aegon en SNS Reaal staatssteun.

Had Wellink gedrag beter bestudeerd dan ik dat had gedaan, interpreteerde hij gedrag anders of reageerde hij op een loos signaal en was het slechts een populistische uitdrukking die hij gebruikte?

Waar ik niet op had gerekend was dat in de dagen die volgden op de uitspraak van Nout Wellink, niet *hij* werd gevraagd om nadere uitleg over kuddegedrag maar *ik* herhaaldelijk door de pers werd gebeld. Zij wilde weten hoe het zat met ons kuddegedrag. Waar was mijn status als apenkenner gebleven?

Eén persoonlijk effect had het: ik wilde alles weten over kuddegedrag en er was een aanleiding om mijn eerdere conclusies opnieuw te onderzoeken. Ik begon na te denken over de vraag of we meer eigenschappen gemeen hebben met een op hol geslagen kudde gnoes dan met een troep apen. Ik had geen excuses, maar ook geen behoefte meer om de vraag over ons kuddegedrag voor me uit te schuiven.

2

Apenstreken

In mijn beleving, maar ook in de resultaten van eerder onderzoek, kan ik weinig overeenkomsten vinden tussen mensen en kuddedieren zoals de gnoe. Een grote massa van 1,3 miljoen witbaardgnoes trekt jaarlijks door de Serengeti in Tanzania en Kenia. Elk jaar leggen ze 1500 km af. De zwakkeren overleven deze trektocht niet; 250.000 gnoes blijven ergens achter, worden onder de voet gelopen, bezwijken of worden gegrepen door roofdieren. Maar evenveel worden er weer geboren zodat volgend jaar de kudde weer even groot is voor de volgende grote trek.¹

Er is weinig plaats voor het individu; het verstand en de kracht zitten hem in de grote aantallen. Er zijn beperkte hiërarchische verschillen en er wordt weinig tijd gestoken in sociale contacten. Binnen een subgroep als een harem van ongeveer twintig individuen kent men elkaar, maar daarbuiten zijn de individuen vreemdelingen voor elkaar. Bij een aantal mensen dringt zich misschien al de vergelijking op met de moderne stedeling of de filerijder, maar ik zie in de kern nog steeds weinig overeenkomsten met de sociale structuur bij mensen.

Voor politici en managers zou dit een ideale sociale situatie zijn.

In België is het voor de premier, formateur, koning of wie ook aan zet is, een grote droom om 1,3 miljoen Belgen één kant uit te krijgen. De werkelijkheid is immers dat het lijkt alsof iedereen een andere kant uit wil en er geen stabiel kabinet kan worden gevormd.

In Nederland lijkt de politieke arena maandelijks te veranderen door de nieuwe politieke partijen, zoals de PVV van Geert Wilders en Trots op Nederland van Rita Verdonk. Gelukkig zijn we nog in de fase van de peilingen en niet in de verkiezingstijd. Ook hier is geen kuddegedrag te bespeuren.

En de gemiddelde manager slaagt er met moeite in om alle neuzen één kant uit te krijgen: als de baas links zegt holt de helft van zijn team naar rechts of blijft die staan alsof de voeten in beton zijn verankerd. De meeste bedrijven die bij mij op cursus komen, praten over teambuilding, communicatie of samenwerken en niet over individuen die netjes achter elkaar aan lopen in dezelfde richting.

Kort samengevat zijn we eigenwijze apen in wat we in de biologie samenvatten als een *troep*, met een aantal kenmerkende eigenschappen:

- Er zijn veel verschillen tussen de individuen als het gaat om status, macht, gedrag, intelligentie en sociale vaardigheden.
- Iedereen heeft een andere rol en plaats in de sociale groep.
- De hiërarchie is sterk gelaagd: zet tien individuen bij elkaar en je hebt negen bazen op verschillende niveaus. Hierbij komen ook complexe hiërarchische

structuren voor, zoals: A is baas over B, B over C en C over A.

- Je ziet politiek gedrag; er worden allianties gesloten of er wordt selectief partij gekozen.
- Er wordt veel tijd besteed aan sociale interactie.²

Dat we in onze sociale structuur op apen lijken is niet verwonderlijk. Naast de grote genetische overeenkomst³ delen we een extreem lange kindertijd. Deze kindertijd is niet bedoeld om natuur-, wis-, scheikunde of economie te bestuderen, maar om sociale vaardigheden te leren, inclusief trucjes, liegen, manipuleren en iemand de poten onder zijn stoel vandaan zagen. Maar natuurlijk ook om te leren hoe je ontzag hebt, vriendschappen sluit of kunt samenwerken. We leren vlooiën om een netwerk op te bouwen of relaties aan te gaan. En we leren wederkerigheid ontdekken als een belangrijk goed. We hebben deze vaardigheden nodig om in die sociaal complexe troep te kunnen overleven. Daarnaast moeten we nog een paar basale zaken leren over gevaar en voedsel.

Krijgt een chimpanseevrouw vaak pas rond haar twaalfde haar eerste kind, een gnoedame kan al op een leeftijd van 15 maanden drachtig worden. Een chimpansee en een mens zijn ruim een kwart van hun leven aan het spelen en het leren. Een gnoe moet binnen anderhalf uur na zijn geboorte op zijn poten staan, voor het eerst drinken en als het even kan ma volgen.

Er zijn dus voldoende redenen om te veronderstellen dat we ver van kuddegedrag staan. Een kredietcrisis en omvallende banken hebben dus niets te maken met kuddegedrag.

Toch? Zouden apen massaal hun aandelen verkopen of hun spaartegoeden weghalen?

Apen in ieder geval niet, maar mogelijk heb ik iets over het hoofd gezien bij de mens.